

УДК 94(437) «13»

УТВЕРДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ ЛЮКСЕМБУРГІВ НА ЧЕСЬКОМУ ТРОНІ (ПОЧАТОК XIV ст.)

Сенич Ю. В. (Ужгород)

У статті висвітлено боротьбу Рудольфа I Габсбурга й Генріха Каринтійського за корону чеського королівства, що розпочалася після смерті останнього представника чоловічої гілки династії Пршемисловичів короля Вацлава III та завершилася з утвердженням на чеському троні Іоанна Люксембурга, який підписав із чеськими панями грамоту, що надала чеській знаті значні привілеї, тим самим юридично обмеживши королівську владу. Показано також політичну роль, яку відігравали чеські можновладці у цій боротьбі.

Ключові слова: Вацлав III Пршемислович, Рудольф I Габсбург, Генріх Каринтійський, Генріх з Ліпи, Генріх VII, Іоанн (Ян) Люксембурзький, Елішка Пршемислівна, «Золота була сицилійська».

Постановка проблеми. Утвердження Іоанна Люксембурга на чеському троні, а також його правління досі не були об'єктами спеціального дослідження у вітчизняній історіографії. Тому в сучасних умовах розвитку історичної науки в Україні назріла потреба у поглибленому вивченні періоду правління в Чеському королівстві династії Люксембургів. У цьому контексті заслуговує на увагу проблема активної участі вищої чеської знаті в боротьбі за королівський трон країни. Адже підтримка нею Іоанна Люксембурга дозволила їй суттєво зміцнити свої позиції в житті країни.

Мета даного дослідження – проаналізувати політичне становище Чеського королівства після смерті Вацлава III Пршемисловича та простежити процес утвердження на чеському троні Іоанна Люксембурга. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- висвітлити хід політичної боротьби за чеську владу між Рудольфом I Габсбургом та Генріхом Каринтійським;
- з'ясувати обставини, за яких Іоанна Люксембурга було обрано чеським королем;
- розкрити політичну роль та прагнення чеської знаті у процесі утвердження на чеському троні династії Люксембургів.

Виклад основного матеріалу. Під час підготовки до походу на Польщу 4 серпня 1306 р. в Оломоуці було вбито останнього представника династії Пршемисловичів за чоловічою лінією Вацлава III (1305-1306). На той час Чеське королівство володіло такими землями: безпосередньо землі Чеського королівства, маркграфство Моравське; князівства Верхньосилезьке та Нижньосилезьке; маркграфства Верхня і Нижня Лужиці [1, с. 22; 12, с. 137]. Піднесенню авторитету Чеського королівства на міжнародній арені на рубежі XIII-XIV століть сприяла наявність срібних копалень, серед яких виділялася Кутна Гора. Вона стала найбільшим центром із видобутку срібла в Європі й забезпечувала понад 40% видобутку всього європейського

срібла. Щодо політичного становища, то носіями державної влади виступали як король, так і чеська знать. Неподільність території Чеського королівства, формальний характер ленних відносин чеського короля зі Священною Римською імперією, спадковість королівського титулу та авторитет чеського правителя підтверджувалися «Золотою буллою сицилійською», виданою 26 вересня 1212 р. німецьким правителем Фрідріхом II Штауфеном (1212-1250) Пршемислу Отакару I (1192-1193; 1197-1230). Згідно з її положенням, яке забезпечувало чеській знаті право обирати короля у випадку припинення династії, чеські шляхтичі розпочали пошук кандидатури на святовацлавський престол [5, с. 43; 6, с. 151; 7, с. 398].

Політична ситуація станом на 1306-1307 рр. була критичною. Адже смерть останнього представника чеської династії Пршемисловичів стала сигналом для сусідніх держав. Зі своїми претензіями на чеський престол виступили Генріх, герцог Каринтійський, і граф Тірольський, а також австрійські Габсбурги. Відповідно, серед чеської знаті сформувалася два угруповання: каринтійське – на чолі з празьким єпископом Яном із Дражиць, та габсбургське – на чолі з паном Тобіашем із Бехіне [8, с. 54; 9, с. 107]. Такий поділ свідчить про те, що чеська знать переймалася передусім власною вигодою. Чеська шляхта переходила на бік то одного, то іншого претендента тільки для того, щоб дістати привілеї. Це й стало причиною кривавих сутичок між угрупованнями, які тривали чотири роки.

Кандидатуру Рудольфа I Габсбурга (1306-1307), сина короля Німеччини Альбрехта I Австрійського (1282-1308), підтримали Генріх із Ліпи, Гінек із Дуби та Генріх I Роземберг – за умови, якщо він визнає всі привілеї чеського королівства та чеської знаті. Одночасно більшість чеської знаті бажала бачити на троні Генріха Каринтійського, одруженого з Анною – старшою донькою покійного чеського короля Вацлава II (1278-1305). Адже коли Вацлав III відправився на війну в Польщу, то залишив його намісником у королівстві. Таким чином, він

став головним претендентом на чеський престол. За таких обставин 22 серпня 1306 р. в Празі зібрався сейм, який офіційно затвердив Генріха королем. Тоді ж втрутився Альбрехт I Австрійський, який прагнув за рахунок чеських земель розширити власні спадкові володіння. У вересні 1306 р. німецькі війська увійшли до Праги. Генріх Каринтійський без бою здав трон і разом із дружиною Анною залишив Чехію, повернувшись у свої володіння. А в жовтні того ж року Альбрехт син Рудольф I Габсбург був обраний королем Чехії та Польщі (взявши за дружину вдову Вацлава II Ельжбету Рейчку, яка була з польської династії П'ястів) [4, с. 34; 5, с. 44; 10, с. 256].

Відмова Альбрехта I підтверджувати старовинні привілеї Чеського королівства, які були прописані в «Золотій буллі сицилійській», та здобуття Рудольфом I влади на правах імперського лена призвели до того, що чеська знать не склала присягу на вірність королю і підняла повстання. Приводом до повстання стала спроба короля захопити Кутну Гору. Причиною воєнного походу до срібних копалень було прагнення Рудольфа I відновити королівський контроль над монетним двором. Адже саме там із 1300 р. було введено централізоване карбування єдиної монети – празького гроша. Празький грош був високоякісною срібною монетою і незабаром став важливим грошовим еталоном у Центральній та Східній Європі [7, с. 399].

Повстання очолили магнат Бавор III Страконіце та Вільгельм фон Вальдек. Рудольф Габсбург пішов на бунтівників війною. Але під час облоги Гораждовіце він захворів на дизентерію і 1307 р. помер у похідному таборі [10, с. 257].

Після смерті Рудольфа I, за домовленістю з Альбрехтом I, чеський престол мав посісти Фрідріх III Красивий (1308-1330), другий син німецького короля. Кандидатуру Фрідріха III підтримували окремі пани й частина патриціату, а також німецьке населення Праги. Противники габсбурзької партії знову висунули кандидатуру Генріха Каринтійського, який повернувся до Праги. І цього разу не обійшлося без кривавих сутичок. Альбрехт I напав на спадкові володіння Генріха та проводив антикаринтійську політику в Чеському королівстві. Врешті-решт, все закінчилося перемогою каринтійського угруповання. 1 травня 1308 р. Альбрехта I було вбито одним із його племінників, а його син Фрідріх III Красивий відмовився від престолу на користь Генріха Каринтійського за досить солідний викуп – 45 тис. марок срібла [4, с. 34].

Генріх Каринтійський (1307-1310), позбувшись нарешті загрози з боку Габсбургів і остаточно утвердившись на троні, нагородив своїх прибічників привілеями. Король, зокрема, змушений був рахуватися з вимогами бюргерів Праги, Кутної Гори та деяких інших міст. Чеська знать дістала право володіти королівськими землями і маєтностями.

Наприклад, пан Генріх із Ліпи дістав право користуватися прибутками з Кутногорських копалень, що зачіпало інтереси німецького бюргерства. У відповідь бюргери ув'язнили деяких представників чеської знаті, які обіймали найвищі посади. Певна частина бюргерства виступала за їх смертне покарання, але було вирішено відпустити полонених за умови, що бюргерству нададуть ті ж самі феодалні права, що й чеській знаті.

Таким чином, Генріху Каринтійському не вдалося зміцнити свій авторитет, і в чеському королівстві розпочалася анархія. В результаті чеська знать, більша частина духовенства і міського бюргерства були невдоволені бездіяльністю короля й відвернулися від нього. У Збраславській хроніці наявні відомості про те, що невдоволених очолив Генріх із Ліпи, який вчинив державний переворот з метою посилити політичні права знаті. Було вигнано з Празького замку короля та захоплено виконавчу владу. Нова влада почала шукати іншого принца, якому змогла б довірити владу, узаконивши її шляхом шлюбу з останньою незаміжною дочкою Вацлава II Елішкою Пршемислівною. Спочатку було розглянуто кандидатуру Фрідріха Австрійського, маркграфа Мейсенського. Але більшість знаті відкинула його кандидатуру на користь брата нового короля Німеччини Генріха VII Люксембурга (1308-1313) Валрама або Генріхового сина Іоанна. Чеська знать, однак, віддала перевагу тринадцятилітньому Іоанну Люксембургу. З одного боку, підлітковий вік, недосвідченість, як вважали чехи, легко допоможе виховати його в національному дусі; з іншої – брався до уваги авторитет Іоанна як старшого сина короля, завдяки чому він зможе повернути чеському королівству мир. Так сформувалося пролюксембурзьке угруповання. Відразу до німецького короля Генріха VII було відправлене таємне посольство на чолі з абатом Конрадом Збраславським (1247-1329) та капеланом Петром Житавським (1265-1328) [4, с. 34-35; 8, с. 54; 12, с. 143; 13, с. 225-228].

Зустріч відбулася 14 серпня 1309 р. в Гайльбронні, де збраславський абат розповів про складне політичне становище в Чехії. Генріх VII досить добре розбирався у зовнішньополітичній ситуації в Європі, де на той час зростала могутність Французького королівства. Франція претендувала на політичну гегемонію в Європі, що було небезпечно як для німецьких Люксембургів, так і для Чеського королівства: по сусідству ж – в Угорщині – правила французька Анжуйська династія, яка мала в планах розширити власні кордони за рахунок сусідніх держав. З огляду на все це Генріх VII взяв до уваги прохання чеської делегації. Після повторного чеського посольства за участю інших абатів, до яких долучилися Генріх із Ліпи та Ян із Вартенберка, Генріх VII відправив у чеські землі двох надійних рицарів Бертольда VII, графа Хеннеберг (1272-1340)

і Альбрехта, графа Гогенлоє-Шеллінге (помер 1314), щоб вони підтвердили слова чеських послів. Відразу після приходу в Чеське королівство представники Генріха VII були взяті в полон одним із військових ватажків Генріха Каринтійського. Арешт своїх рицарів Генріх VII сприйняв як неприпустиму образу, що стало вирішальним у прийнятті рішення щодо майбутньої долі Чеського королівства. Король став на бік чеських змовників [4, с. 37; 5, с. 44].

На думку сучасного чеського дослідника Роберта Антоніна, перемовини з пролюксембурзьким угрупованням стали важливим моментом у зовнішній політиці німецького короля. Саме тоді Генріх VII вирішив, в якому напрямку він повинен здійснювати свою політику на Сході, і його подальші дії виходили далеко за рамки подій у Чехії [14, s. 16].

Політика на Сході була пов'язана насамперед із Габсбургами. Адже після смерті Альбрехта I Габсбурга його синам, австрійським герцогам Філіпу III Красивому та Леопольду не вдалося оволодіти німецькою короною: курфюрсти занадто побоювалися подальшого посилення Габсбурзької династії й надали перевагу не надто могутньому графу Генріху VII Люксембургу [11, с. 40-41]. Відразу після коронації в Аахені 6 січня 1309 р. Генріх VII намагався розширити вплив династії Люксембургів, а з іншого боку – зміцнити імперію, підвищити її вплив.

У вересні 1309 р. розпочалися переговори з Габсбургами. Ключовим питанням у цих перемовинах було питання про рівність між синами вбитого Альбрехта I й новим німецьким королем. Мова йшла як про підтримку Габсбургами походу Генріха VII на Рим, так і про владу двох династій у центральноевропейському регіоні. Як бачимо, Генріх VII прагнув дипломатичним шляхом домовитися з австрійськими герцогами щодо чеського трону, щоб у майбутньому вони не висували свої претензії на чеські землі. Так, Генріх VII виплатив Філіпу та Леопольду 50 тис. марок за Чехію та Моравію. У цю суму також увійшов непогашений залишок старого боргу Генріха Каринтійського. До того ж, Генріх VII, імовірно, зажадав від Габсбургів, щоб вони передали всі попередні привілеї, через які могли б у майбутньому дістати права на Чеське королівство [14, s. 17].

Після успішного закінчення переговорів із Габсбургами Генріх VII почав серйозно вести дипломатичні перемовини з чеськими послами. Ці перемовини поділяються на два етапи: нюрнберзький та франкфуртський.

Результатом перемовин у Нюрнберзі стало підписання документа від 31 січня 1310 р., в якому Генріх VII пообіцяв чеській знаті і жителям чеських земель право захищати їхні свободи, якщо вони визнають його королем. Таким чином, шляхом формального визнання й підтвердження прав чесь-

кої знаті Генріх VII політично підпорядкував її собі. Незалежно від чеської делегації в Нюрнберг прибув колишній канцлер Чеського королівства Петер фон Аспельт, який запропонував Генріху VII одружити Елішку з його братом Валрамом або з його сином Іоанном [3, с. 124].

Другий етап переговорів відбувся у Франкфурті 25-26 липня 1310 р. за участю Петера фон Аспельта, Генріха з Ліпи та Генріха VII. Король письмово підтвердив те, що Елішка буде одружена з Іоанном, а не з його братом Валрамом. Далі в угоді йшлося про передачу молодому Люксембургу всіх королівських прав. Після франкфуртської угоди протягом серпня-вересня чеська знать разом із Елішкою прибула у Шпаєр, де Генріх VII 30 вересня урочисто передав Іоанну Люксембургу право володіння чеськими землями, а потім відбулося заплановане весілля [14, s. 19].

Під час переговорів у Празі відбулися сутички між чеською знаттю та прибічниками Генріха Каринтійського. Але вже в листопаді того ж 1310 р. Іоанн Люксембурзький зумів оволодіти містом, а Генріх Каринтійський змушений був залишити Чеське королівство і виїхати в Тіроль [5, с. 44].

В неділю 7 лютого 1311 р. в базиліці св. Віта Іоанна було короновано королем Чехії. В історії країни він відомий як Ян Люксембурзький. Новобраний король одразу ж підписав грамоту про станові привілеї світської знаті від 1311 р. Він узяв на себе зобов'язання «охороняти і незмінно підтримувати» права та привілеї вищого духовенства і можновладців, гарантував особисту та майнову недоторканість. Також було встановлено сталий податок у розмірі не більше ніж чверть гривні срібла з лану [2, с. 290-291]. Згідно з грамотою чеська знать дістала значні привілеї, що саме по собі юридично обмежило королівську владу. Король змушений був скликати сейм, щоб отримати дозвіл на збирання податків. А на сеймах усім заправляли вища шляхта і вище духовенство, інколи були присутні представники окремих привілейованих міст [8, с. 55; 12, с. 144].

Висновки. Таким чином, після смерті останнього Пршемисловича чеське королівство вступило у фазу внутрішньої перехідної трансформації. Неабияку роль у цьому зіграли чеські можновладці. З метою посилення своїх політичних прав вони створили політичну кризу, яка затяглася на чотири роки. Чеська знать апелювала до народного права, згідно з яким, за умови припинення чоловічої гілки династії, корона передається по жіночій лінії, представницями якої на той час були спочатку вдова Вацлава II Ельжбета, а згодом – дочки Вацлава II Анна та Елішка Пршемислівни. Пошук відповідного кандидата на престол відбувався з укладанням домовленостей про надання та визнання привілеїв чеської знаті. Рудольф I Габсбург та Генріх Каринтійський намагалися приборкати чеську знать, але

їхні зусилля виявилися марними. Зрештою, чеська верхівка вибрала чотирнадцятилітнього Іоанна Люксембурга й на вигідних для себе умовах підписала

з ним грамоту, яка надала їм значні привілеї та обмежила королівську владу.

1. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / В. Ванечек. – М.: Юридическая литература, 1981. – 502 с.
2. Грамота короля Яна Люксембурзького про станові привілеї світської знаті в Моравії (1311) // Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян: Давня доба, Середньовіччя / Упоряд. В. І. Яровий, С. М. Мотрук, В. П. Шумило та ін.; За ред. В. І. Ярового. – К.: Либідь, 2011. – С. 290-291.
3. История Центрально-Восточной Европы / Пер. с фр. М. Ю. Некрасова, А. Ю. Карачинский, И. А. Эгипти. – СПб.: Санкт-Петербург, 2009. – 1120 с.
4. Казель Р. Иоанн Слепой. Граф Люксембурга, король Чехии / Раймон Казель. – Пер. с фр. М. Ю. Некрасова. – СПб.: Евразия, 2004. – 384 с.
5. Лаптева Л. П. История Чехии периода феодализма (V - середина XVII вв.): [Учебное пособие] / Л. П. Лаптева. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 159 с.
6. Ліхтей І. М. «Золота булла сицилійська» як дискусійне питання чеської історіографії / І. М. Ліхтей // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 29. – Ужгород, 2012. – С. 145-153.
7. Петрович І. В. Шляхи зміцнення феодальної держави в Чехії. [Електронний ресурс] / І. В. Петрович // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: [Збірник наукових праць]: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 21. – Рівне, 2011. – С. 395-404. – Режим доступу: <http://isf.rv.ua/naukovi-vidannia-isf/aktualni-problemi-vitchiznianoyi-ta-vsесvitnoyi-istoriyi>.
8. Пичета В. И. Господство феодальной знати // История Чехии / Под ред. В. И. Пичета. – М.: Госполитиздат, 1947. – С. 51-57.
9. Санчук Г. Э. Борьба за создание централизованного Чешского государства (XIII-XIV вв.) / Г. Э. Санчук // История Чехословакии. – Т. I. / Под. ред. Г. Э. Санчука, П. Н. Третьякова. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 103-112.
10. Томек В. История Чешского королевства / В. Томек. – Пер. с чешского под ред. В. Яковлева. – СПб.: Издание книгопродавца С. В. Звонарёва, 1868. – С. 156-296.
11. Шимов Я. Австро-Венгерская империя / Я. Шимов. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 608 с.
12. Яровий В. І. Становлення та розвиток чеського королівства (IX-XIV ст.) / В. І. Яровий // Історія західних і південних слов'ян: з давніх часів до XX ст.: курс лекцій: [Навч. посібник для студ. історичних спец. ВНЗ] / [В. І. Яровий, І. І. Люшин, С. І. Лиман та ін.; за ред. В. І. Ярового. – К.: Либідь, 2001. – С. 131-147.
13. Kronika Zbraslavská / Překlad Jana V. Nováka úvodem a poznámkami provází Václav Novotný. – Praha: Nákladem Nadání Františka Palackého, 1905. – 615 s.
14. Robert Antonin. Der Weg nach Osten Heinrich VII. und der Erwerb Bohmens für die Luxemburger // Rom 1312. Die Kaiserkrönung Heinrichs VII und die Folgen. Die Luxemburger als Herrscherdynastie von gesamt-europäischer Bedeutung / Herausgegeben von Sabine Pentz und Peter Thorau. – Böhlau Verlag Köln; Weimar; Wien, 2016. – S. 9-21.

РЕЗЮМЕ

УТВЕРЖДЕНИЕ ДИНАСТИИ ЛЮКСЕМБУРГОВ НА ЧЕШСКОМ ТРОНЕ

(НАЧАЛО XIV в.)

Сенеч Ю. В. (Ужгород)

В статті освітлена боротьба Рудольфа I Габсбурга і Генриха Каринтійського за корону чеського королівства, почавшись після смерті останнього представителя мужської ветви династії Пршемисловичів короля Вацлава III і завершившись утвердженням на чеському троні Іоанна Люксембурга, який підписав з чеською знаттю грамоту, предоставившую чеській знаті значительні привілеї, тем самим юридически обмежив королівську владу. Показана також політична роль, яку грали чеські чиновники в цій боротьбі.

Ключевые слова: Вацлав III Пршемислович, Рудольф I Габсбург, Генрих Каринтійський, Генрих из Липы, Генрих VII, Іоанн (Ян) Люксембургський, Елишка Пршемисловна, «Золотая булла сицилійська».